

РОЛЬ ВІЙСЬКОВИХ СУДІВ В РЕФОРМУВАННІ СУДОВОЇ СИСТЕМИ СУЧАСНОЇ УКРАЇНИ

ЛОЩИХІН Олександр Миколайович - в.о. декана економіко-правового факультету Академії муніципального управління, доктор юридичних наук, професор, Заслужений економіст України.

ШЕВЧЕНКО Анатолій Євгенович, завідувач кафедри теорії права та держави Навчально-наукового інституту права Національного університету державної податкової служби України, доктор юридичних наук, професор, Заслужений юрист України

У статті висвітлено роль військових судів у реформуванні судової системи України. З'ясовано об'єктивно-історичні передумови відродження військових судів в Україні. Виявлено, що причиною необхідності відновлення військових судів є збільшення кількості військових злочинів. Доведено, що відновлення системи військових судів сприятиме більш швидкому та професійному розгляду справ стосовно військових. Обґрунтовано необхідність внесення змін і доповнень до чинного законодавства України щодо відновлення діяльності військових судів. Визначено основні напрями створення дієвої системи військових судів в Україні.

Ключові слова: *судова система України; судова реформа; військові суди; військові злочини; законодавство у сфері судустрою*

Об'єктивна реальність сучасної України характеризується доволі складною внутрішньою суспільно-політичною ситуацією. Крайню напруженість викликають «кримські» події 2014 р., збройний сепаратизм терористичних організацій – так званих «ДНР» та «ЛНР», втручання у внутрішні справи незалежної України спецслужб РФ, проведення протягом 2014 – 2015 р. на Сході України Антитерористичної операції та ін. Всі ці явища закономірно впливають на різке зростання в Україні кількості вій-

ськових злочинів, як наслідок – відбулось внесення відповідних змін і доповнень до Кримінального кодексу України, відродження у квітні 2014 р. інституту військової прокуратури, запровадження інституту військово-цивільної адміністрації у 2015 р. тощо.

Логічним у даній важкій ситуації є і необхідність відновлення діяльності військових судів: як видається, на часі – нагальність створення системи таких судів, адже стан справ у сфері військової злочинності стає загрозливим. Вказані моменти істотно актуалізують тематику даної статті, заставляють усвідомити доцільність реформування судової гілки влади у сучасній Україні через внесення відповідних змін і доповнень до чинного вітчизняного законодавства щодо відновлення діяльності системи військових судів.

Проблема даної статті полягає у необхідності висвітлення ролі військових судів в реформуванні судової системи сучасної України в умовах складної внутрішньої суспільно-політичної ситуації.

Питанням складу, порядку утворення, компетенції військових судів присвячені праці В. П. Шевченко, В. В. Сердюка, Л. Н. Гусєва, Д. Ф. Огнева, О.С. Ткачука, В. І. Шишкіна, С.В. Оверчука та деяких інших науковців. Проте, об'єктивні причини, що впливають на відновлення діяль-

ності військових судів в Україні, потребують звернення прискіпливої уваги до даної проблеми.

Мета даної статті полягає у з'ясуванні ролі військових судів в реформуванні судової системи сучасної України в умовах ускладнення внутрішньої суспільно-політичної ситуації.

Звернемо увагу до історії становлення і розвитку системи військових судів в Україні у період її незалежності. На момент прийняття Акту проголошення незалежності України від 24 серпня 1991 р. названа система будувалась на основі положення, затвердженого ще Верховною Радою СРСР 25 грудня 1958 р. Відповідно до нього діяли військові трибунали, які були повністю підпорядковані Верховному Суду СРСР і зовсім не були пов'язані із судовою системою України. До 1993 р. на території України продовжували діяти військові трибунали гарнізонів та з'єднань, які підпорядковувались військовим трибуналам військових округів та військовому трибуналу Чорноморського флоту. Але постановою Верховної Ради України «Про перейменування військових трибуналів України у військові суди України і продовження повноважень їх суддів» від 3 лютого 1993 р. № 2979-ХІІ військові трибунали було перейменовано у військові суди [1]. Процес реформування військових судів продовжився у 1994 р., коли постановою Верховної Ради України «Про утворення в складі Верховного Суду України військової колегії» від 24 лютого 1994 р. № 4007-ХІІ у Верховному Суді України створено військову колегію в складі голови колегії, його заступника та восьми суддів [2]. У тому самому році були внесені відповідні доповнення до Закону України «Про судоустрій України», зокрема, у Законі з'явилась глава 3-1 «Військові суди». Відповідно до ст. 38-2 Закону на території України мали діяти військові суди гарнізонів, регіонів та Військово-Морських Сил, в інших статтях йшлося про завдання військових судів, їх склад, порядок обрання тощо [3].

Отже, на початку 90-х років відбувся демонтаж радянської системи військових трибуналів, натомість створювалася сис-

тема військових судів як окрема ланка судової системи України. Цей процес було закріплено на конституційно-правовому рівні: у ст. 124 та 125 Конституції України від 28 червня 1996 р. військові суди віднесено до системи судів загальної юрисдикції, яка будувалася за принципами спеціалізації і територіальності [4].

Подальше реформування системи військових судів відбулось на початку ХХІ ст. Зокрема, Законом України «Про судоустрій України» у редакції від 21 червня 2001 р. визначено, що військові суди гарнізонів діють як місцеві суди, а військові суди регіонів і Військово-Морських Сил мають діяти як апеляційні суди [5]. 30 серпня того ж року Указом Президента України «Про утворення військових апеляційних та військових місцевих судів та затвердження їх мережі» № 769/2001 було створено 15 військових судів: 13 – військових місцевих судів різних гарнізонів, військовий апеляційний суд Центрального регіону та військовий апеляційний суд Військово-Морських Сил [6] (мережа переглядалась у 2004 та 2006 р.).

7 лютого 2002 р. Верховна Рада України приймає новий Закон «Про судоустрій України». У ньому у ст. 19 визначено, що в системі судів загальної юрисдикції утворюються загальні та спеціалізовані суди окремих судових юрисдикцій, а військові суди належали до загальних судів і здійснюють правосуддя у Збройних Силах України та інших військових формуваннях, утворених відповідно до закону. Цей же Закон передбачав, що військові суди гарнізонів діють як місцеві загальні суди, також мали існувати військові апеляційні суди регіонів та апеляційний суд Військово-Морських Сил України [7].

Таким чином, можна констатувати, що на цьому етапі відбулось удосконалення системи військових судів, на законодавчому рівні було закріплено процес остаточного включення цих судів до судової системи України.

Проте, 7 липня 2010 р. було прийнято Закон України «Про судоустрій та статус суддів», яким законодавець істотно змінив судову систему України. Зокрема, було

повністю ліквідовано систему військових судів, а справи, що раніше розглядалися військовими судами гарнізонів, мали розглядатись судами загальної юрисдикції першої інстанції. Так само справи, що були віднесені до компетенції апеляційних військових судів, за новим Законом мали розглядатись в апеляційних судах загальної юрисдикції [8]. На основі цього Закону 14 вересня 2010 р. було видано Указ Президента України «Про ліквідацію військових апеляційних та військових місцевих судів» [9].

Закономірним є запитання: чим була викликана така невдала судова реформа, в результаті якої ліквідовано потужну систему військових судів в Україні? За словами тодішнього заступника голови Адміністрації Президента А. Портнова, існування військових судів порушувало вимоги Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод щодо права особи на справедливий судовий розгляд, про що неодноразово зазначав Європейський суд з прав людини у своїх рішеннях.

Іншої думки дотримується Є. Сидоров, заступник голови військового місцевого суду Хмельницького гарнізону в 2010 р. Він зазначає, що починаючи з 2010 р. йшла цілеспрямована робота, спрямована на знищення української державності. Для реалізації цієї цілі необхідно було позбавити армію можливості до самоочищення та самовідновлення. Саме тому було ліквідовано військові прокуратури та військові суди і підірвано саму основу обороноздатності нашої держави [10]. З іншої сторони, як відзначає С.В. Оверчук, деградація армії в Україні, нівелювання її значення в суспільстві, поєднані з державною політикою демілітаризації, призвели в останні десятиліття до знищення військової інфраструктури, освіти та низки супутніх інституцій. У цьому контексті ліквідація військових судів багатьом політикам та науковцям уявлялась закономірним кроком у побудові мирної демократичної держави [11].

Які ж причини спонукають терміново, слідом за запровадженням органів військової прокуратури, відновити діяльність військових судів? Звернемося до реальних

фактів. Анексія Криму, поява величезної кількості незаконних збройних формувань на території України, збройний конфлікт на Сході України, проведення Антитерористичної операції (АТО), спроби російських спецслужб підірвати обороноздатність нашої держави, корупція в збройних силах (ЗС) України, відверте зрадництво стали тими факторами, які викликали істотне збільшення у 2014 – 2015 рр. кількості військових злочинів.

За офіційними даними, з 1 липня 2014 р. до 1 липня 2015 р. військовою прокуратурою розслідувано 16536 кримінальних проваджень, прийнято процесуальних рішень у 12755 провадженнях, спрямовано до суду 2787 обвинувальних актів.

Із розслідуваних військовою прокуратурою кримінальних проваджень значну частку складають ті, які пов'язані з ухиленням від проходження військової служби. Зокрема, за фактами самовільного залишення місця служби розпочато 4741 провадження стосовно 6089 військовослужбовців, за фактами дезертирства – 6432 провадження щодо 16082 військовослужбовців, ухилення від військової служби іншим способом – 190 проваджень стосовно 1540 військовослужбовців.

Звернемо увагу на те, що військова прокуратура займається резонансними кримінальними провадженнями. Так, до суду були спрямовані обвинувальні акти щодо 8 високопосадовців, притягнуто до кримінальної відповідальності з отриманням дозволу суду на арешт колишніх Прем'єр-міністра України та Міністра оборони України, у Міністерстві оборони України та Збройних Силах України: 1 – генерал-майора, 2 – адміралів, 1 – контр-адмірала, у Службі безпеки України 5 – генерал-майорів, 1 генерал-майора Служби зовнішньої розвідки України, 1 генерал-лейтенанта Державної прикордонної служби України, 1 генерал-майора Державної служби України з надзвичайних ситуацій.

Окрім того, військовою прокуратурою викрито низку корупційних схем відчуження за різний період оборонним відомством озброєння, військової техніки та боеприпасів, факти викрадення та неналежного збе-

рігання військового майна, порушення при використанні бюджетних коштів, призначених для закупівлі та модернізації озброєння, військової та спеціальної техніки. За результатами розпочато 97 кримінальних проваджень, у яких встановлені збитки на загальну суму 647 млн. грн. та понад 20 млн. дол. США. Усього слідчими військових прокуратур у 2014 р. закінчено розслідування та спрямовано до суду обвинувальні акти у 64 кримінальних провадженнях про злочини у сфері корупції щодо 68 осіб; у 2015 р. – у 30 таких провадженнях щодо 32 обвинувачених [12].

Як бачимо, військова прокуратура здійснює розслідування великої кількості військових кримінальних правопорушень різного характеру та ступеню тяжкості, спрямовує обвинувальні акти до суду. Проте, судами задоволено 1376 позовів військових прокурорів.

На думку фахівців, неспроможність судів загальної юрисдикції ефективно розглядати справи стосовно військовослужбовців пояснюється кількома причинами. По-перше, більшість суддів цих судів ніколи не мали жодного відношення до армії та ніколи не брали участі у бойових діях. Цивільні судді не в змозі ефективно та швидко розглянути справу, оскільки не знайомі з специфікою всіх обставин, які мають значення для її розгляду – а, значить, розгляд справи затягується. Окрім норм Кримінального та Кримінального процесуального кодексу, при розгляді справ відносно військових, судді повинні керуватись і нормами дисциплінарних статутів, з якими могли раніше ніколи і не стикатись. По-друге, справжньою проблемою стає допит свідків у справах. Суддя суду загальної юрисдикції не може проводити судовий розгляд поза приміщенням суду – цього не дозволяє ані кількість справ, що перебувають у його провадженні, ані рівень матеріально-технічного забезпечення. Військові також не можуть прибути на розгляд, оскільки в бойовій обстановці залишення позицій становить серйозний ризик. Але судді військових судів здебільшого розглядали справи у розташуваннях військових частин у присутності військовослужбовців. Це гаранту-

вало швидкий та більш ґрунтовний розгляд справи. По-третє, військові злочини – це у значній мірі справи, пов'язані з військовою таємницею. Документи із грифами секретності не можна просто так принести до суду та знайомитись із ними у своєму кабінеті, для цього потрібно спеціальне приміщення, якими не обладнано суди першої інстанції [10].

Отже, можна констатувати, що відновлення діяльності системи військових судів сприятиме більш швидкому та професійному розгляду справ стосовно військових, реалізації низки принципів правосуддя для військовослужбовців. Варто зазначити, що останнім часом органи державної влади, народні депутати все більше опікуються проведенням реформи судової гілки влади, у контексті якої слід відродити військові суди. Так, 27 жовтня 2014 р. Президент України створив Раду з питань судової реформи, яка підготувала проект Закону України «Про забезпечення права на справедливий суд» (прийнято Верховною Радою України 12 лютого 2015 р.; Венеціанська комісія у цілому позитивно його оцінила). Цей Закон має на меті підвищити національні стандарти судоустрою, якість судочинства, сприяти поверненню у громадян України довіри до правосуддя.

Також Указом Президента України «Про Стратегію сталого розвитку «Україна-2020» від 12 січня 2015 р. визначено 62 реформи та державні програми, серед яких є і судова реформа. Її метою проголошено реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів задля практичної реалізації принципів верховенства права і забезпечення кожному права на справедливий судовий розгляд справ незалежним та неупередженим судом. Реформа має забезпечити функціонування судової влади, що відповідає суспільним очікуванням щодо незалежного та справедливого суду, а також європейській системі цінностей та стандартів захисту прав людини. Реформа проводитиметься у два етапи: на першому – невідкладне оновлення законодавства, спрямоване на відновлення довіри до судової влади в Україні; на другому – системні зміни в законодавстві: прийнят-

тя нової Конституції України та на основі відповідних конституційних змін – нових законів, що стосуються судоустрою та судочинства, інших суміжних правових інститутів [13].

У рамках реалізації стратегії судової реформи рядом народних депутатів України було внесено до парламенту низку законопроектів, що стосуються відновлення діяльності системи військових судів. Так, народний депутат С.Г. Міщенко розробив та вніс 30 січня 2015 р. законопроект «Про внесення змін до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» (щодо відновлення в системі загальної юрисдикції військових судів). Даним проектом передбачено відновлення діяльності у системі судів загальної юрисдикції військових судів – гарнізонів, апеляційних судів регіонів та апеляційний суд Військово-Морських Сил України. Вони, як вважає автор проекту, мають спеціалізуватися на розгляді справ у Збройних силах України та інших військових формуваннях, утворених відповідно до закону [14].

Подібний законопроект внесено на розгляд українського парламенту і народними депутатами С.В. Пашинським та І.Ю. Вінник 6 квітня 2015 р. («Про внесення змін до деяких законодавчих актів України» (щодо утворення військових судів та окремих організаційних питань). Ним, зокрема, передбачається запровадження військових судів гарнізонів та військових апеляційних судів, причому військові суди розглядаються авторами законопроекту також як суди загальної юрисдикції. Вони, як зазначено у ч. 1 ст. 6 проекту, «здійснюють правосуддя у Збройних Силах України та інших військових формуваннях, утворених відповідно до закону, і спеціалізуються на розгляді кримінальних справ, адміністративних справ та справ про адміністративні правопорушення, віднесених до їх підсудності». Важливо відзначити, що зміст запропонованого законопроекту, на думку його авторів, повністю відповідає європейським стандартам (меморандуму Постійного комітету по правам людини Ради Європи «Судочинство у військових судах» від 16 червня 2003 р., практиці Європейського Суду з прав людини) [15].

Аналіз цих законопроектів свідчить про намагання відновити діяльність військових судів в Україні, дотримуючись європейських засад і принципів правосуддя. Основні два моменти, на які слід звернути увагу, є визначення місця військових судів у системі правосуддя України та компетенція цих судів. Автори запропонованих проектів одностайні у думці, що військові суди мають належати до судів загальної юрисдикції (як і було до їх скасування у 2010 р.).

Щодо компетенції, то у проекті С.Г. Міщенка, як видається, повноваження військових судів є доволі розмитими; коло справ, які підлягають розгляду у судах, чітко не окреслені. У другому проекті компетенція фіксується більш чітко, але повноваження військових судів не виправдано розширені. Наприклад, дискусійною є норма щодо віднесення до компетенції військових судів адміністративних справ та справ про адміністративні правопорушення, суб'єктами яких є військовослужбовці.

Очевидно, що при відновленні діяльності військових судів варто запозичити міжнародний та європейський досвід побудови системи таких судів, визначення їх компетенції. Так, в Європі на даний час військові суди діють в 13 країнах (серед яких, наприклад, Великобританія, Бельгія, Болгарія, Греція, Іспанія, Італія, Нідерланди, Польща, Португалія, Угорщина); їх діяльність була предметом спеціального розгляду Постійним комітетом Ради Європи з прав людини у м. Страсбурзі у червні 2003 р. У прийнятому Постійним комітетом меморандумі була проаналізована практика Європейського суду з прав людини і зроблено висновок, що існування військових судів не суперечить зобов'язанням держав, на території яких вони діють. Таким чином, варто скористатись досвідом цих країн при відновленні діяльності військових судів в Україні.

Отже, на підставі зазначеного вище можна зробити такі **висновки**:

1. Об'єктивною передумовою відродження військових судів в Україні є історична практика їх становлення, розвитку, функціонування у період незалежності України (до їх скасування через

ряд об'єктивних та суб'єктивних причин у 2010 р.).

2. Причиною, яка детермінує необхідність термінового відновлення системи військових судів в Україні, є стрімке збільшення кількості військових злочинів різноманітного характеру та ступеню тяжкості. У свою чергу, це пов'язане із появою незаконних збройних формувань та перманентними збройними конфліктами на території України, втручанням РФ у внутрішні справи України, проведенням АТО, корупцією в ЗСУ. З іншої сторони, наявною тенденцією є неспроможність судів загальної юрисдикції з об'єктивних причин ефективно розглядати справи стосовно військових.

3. Відродження військових судів сприятиме як більш швидкому та професійному розгляду справ стосовно військових, так і реалізації низки принципів правосуддя для військовослужбовців. Відновлення їх діяльності є одним з важливих напрямів реформування судової влади в Україні, яке базується на відповідних принципових положеннях Стратегії сталого розвитку «Україна-2020». Отже, нагальною є потреба внесення змін і доповнень до діючого Закону України «Про судоустрій та статус суддів», інших нормативно-правових актів у частині відновлення діяльності системи військових судів, а у перспективі – прийняття якісно нового Закону.

4. При розробці зазначених змін і доповнень варто використовувати позитивний міжнародний і європейський досвід, особливо, що стосується місця військових судів у системі правосуддя та їх компетенції. Актуальними мають стати питання щодо: віднесення військових до судів до судів загальної юрисдикції або спеціалізованих судів; надання військовим судам чітко визначених законом повноважень (широких або вузькоспеціалізованих); рівня компетенції військових судів у мирний та воєнний час, в особливий період.

Література

1. Постанова Верховної Ради України «Про перейменування військових трибуналів України у військові суди України і продовження повноважень їх суддів» від 3

лютого 1993 р. № 2979-XII : [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2979-12>

2. Постанова Верховної Ради України «Про утворення в складі Верховного Суду України військової колегії» від 24 лютого 1994 р. № 4007-XII : [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/4007-12>

3. Закон України «Про внесення змін і доповнень до Закону Української РСР «Про судоустрій Української РСР» від 24 лютого 1994 р. № 4017-XII : [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/4017-12>

4. Конституція України від 28 червня 1996 р. : [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/254>

5. Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про судоустрій України» від 21 червня 2001 р. № 2531-III : [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2531-14>

6. Указ Президента України «Про утворення військових апеляційних та військових місцевих судів та затвердження їх мережі» від 30 серпня 2001 р. № 769/2001 : [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/769/2001>

7. Закон України «Про судоустрій України» від 7 лютого 2002 р. № 3018-III : [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/3018-14>

8. Закон України «Про судоустрій та статус суддів» від 7 липня 2010 р. № 2453-УІ : [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2453-17>

9. Указ Президента України «Про ліквідацію військових апеляційних та військових місцевих судів» від 14 вересня 2010 р. № 900/2010 : [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/900/2010>.

10. Сидоров Є. Військові суди: назад до строю // Українська правда. – 19 травня 2015 р. : [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/columns/2015/05/19>

11. Оверчук С.В. Військові суди – необхідна складова військової юстиції в Україні

/ С.В. Оверчук // Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». – 2015. - № 1 (11) : [Електронний ресурс] – Режим доступу до журн. : <http://lj.oa.edu.ua/archives/n1-2015>

12. Військова прокуратура України. Результати роботи за рік (01.07.2014-01.07.2015) : [Електронний ресурс] – Режим доступу: matios.info/uk/tag/vijskovosluzhbovtsi

13. Указ Президента України «Про Стратегію сталого розвитку «Україна-2020» від 12 січня 2015 р. № 5/2015 : [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/5/2015>

14. Проект Закону «Про внесення змін до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» (щодо відновлення в системі загальної юрисдикції військових судів) : [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/JH1G000A.html

SUMMARY

The article covers the role of courts martial in reforming the court system of Ukraine. The objective historical pre-conditions of courts martial revival in Ukraine were found out. It was established that the reason for necessity to restore courts martial is an increase in the number of war crimes. It was proved that revival of the courts martial system would facilitate faster and more professional consideration of the cases involving soldiers. The necessity to introduce amendments and additions into the current Ukrainian legislation on the restoration of the courts military activities was substantiated. The main directions of establishing a functioning system of courts military in Ukraine were determined.

15. Проект Закону «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України» (щодо утворення військових судів та окремих організаційних питань) : [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://w1.c1.rada.gov.ua>